

Kitap Eleřtirisi

Hasan KAYALI, Jön Türkler ve Araplar Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçilięi ve İslamcılık 1908-1918 (Çev.) Türkan Yöneş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, ISBN: 6052953303

İlker LİMON¹

Taner KARAKUZU²

II. Abdülhamid döneminde 1876 yılında Kânûn-ı Esâsî (Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası) yürürlüğe girmiş ve 1878'de anayasa askıya alınmıştır. II. Abdülhamid'in 33 yıllık istibdat yönetiminde Jön Türk (Genç Türkler) hareketi güçlenmiştir. Jön Türk hareketi 23 Temmuz 1908 tarihinde Sultan'ı anayasal/parlamente sistemi yeniden yürürlüğe koymaya zorlamıştır. Yazında İkinci Meşrutiyet olarak adlandırılan bu süreci, Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi ve yeni bir devletin ortaya çıkmasında rol oynayacak seçkin kadroların oluştuğu bir dönem olarak tanımlamak ve Türk siyasi tarihinin mihenk taşlarından biri olarak nitelemek doğru olacaktır. Yazında İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), İkinci Meşrutiyet ve Jön Türkler ile ilgili birçok esere rastlamak mümkündür. Bu eserlerin çoğunlukla bilimsel yöntemden uzak, kaynaklar açısından ikincil düzeyde, öznel ve ideolojik olarak kaleme alındıkları göze çarpmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Hasan Kayalı'nın 1988 yılında Harvard Üniversitesi'nde tamamlamış olduğu "*Arabs and Young Turks: Turkish-Arab Relations in the Second Constitutional Period of Ottoman Empire (1908-1918)*" (Jön Türkler ve Araplar: Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçilięi ve İslamcılık 1908-1918) başlıklı doktora tezini ayrı bir yere koymak gerekmektedir. Bahsi geçen doktora tezinin ilk iki baskısı Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından gerçekleştirilmiş ancak 2018 yılında Türkiye İş Bankası Yayınları sayesinde geniş kitlelere ulaşmıştır.

Tenkiti yapılan eser giriş ve sonuç başlıkları haricinde altı ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın sorusu aslında Kayalı'nın yazın taraması yaparken Rashid İsmail Khalidi'nin kaleme aldığı "*British Policy Towards Syria and Palestine, 1906-1914*" (Suriye ve Filistin'e Yönelik İngiliz Politikası, 1906-1914) esere rastlamasıyla ortaya çıkmıştır. Rashid İsmail Khalidi'nin eserine ön söz yazan Albert Hourani ilginç bir soru ortaya atmıştır. Bu soru;

"İngilizlerin Araplar hakkında, Arapların da İngilizler ve Türkler hakkında neler düşündüklerini artık az çok biliyoruz, ancak Türklerin, özellikle de İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi Türklerin Araplar hakkında neler düşündükleri, halen büyük ölçüde yanıtız kalmış bir sorudur."(s.1)

İşte Kayalı, bu eserini yukarıda dile getirilen soruya istinaden yazındaki eksikliği gidermek amacıyla kaleme almıştır. Eserin müellifinin belirttiğine göre çalışmanın asıl amacı; Türklerin Araplar hakkında düşüncelerini aydınlatmak değil, imparatorluğun Arap nüfusunun yaşadığı bölgelerde Osmanlı hükümetlerinin ne tür politikalar uyguladığıdır. Eser bu politikaların XX. yüzyılın başlarında (özellikle de Osmanlı'nın son on yılında) nasıl uygulandığına ışık tutmaktır. Kayalı'nın, milliyetçilik yaklaşımı ve Arap ulusçuluğu özelinde gerçekleşen temel tartışmalarda; George Antaonius, Zeine Zeine, Hourani, Abdul

¹ Öğr. Gör. Trakya Üniversitesi Uzunköprü Meslek Yüksekokulu, E-mektup: ilkerlimon@trakya.edu.tr

² Öğr. Gör. Trakya Üniversitesi Uzunköprü Meslek Yüksekokulu, E-mektup: tanerkarakuzu@trakya.edu.tr

Latif Tibawi, Abd al-Aziz Duri, Ernest Dawn, Şerif Mardin, Eric Hobsbawm ve Eugen Weber gibi önde gelen isimlerin eserlerini çalışmanın merkezine koyduğu görülmektedir.

Eserin birinci bölümü "Jön Türk Hareketinin Evriminde Araplar ve Arap Vilayetleri" (s.21-62) başlığıyla kaleme alınmıştır. Yazar, bölümü dört alt başlık ve sonuç kısmından oluşturmuştur. Bölümde Tanzimat Fermanı (1839-1876) ve II. Abdülhamid (1878-1908) dönemlerindeki yönetsel, sosyal ve politik alanlarda yeniden yapılanmanın Osmanlı hükümlanlığında yaşayan Arapları nasıl etkilediği incelenmektedir. Eserin müellifine göre tüm kusurlarına rağmen Birinci Meşrutiyet deneyimi Osmanlı tarihinde bir dönüm noktasıdır. (s.30) Birinci Meşrutiyet ile oluşan mecliste dine ve etnik kökene bağlı olmayan bloklar ortaya çıkmıştır. Meclis, hükümet politikasının eleştirilebildiği, imparatorlukla ve yerel konularla ilgili kapsamlı tartışmaların yapıldığı yer olmuştur. Mecliste 232 mebustan 32'si Araptı. (s.31) Arap mebuslardan bazıları ve onların aileleri hakkında bilgi verilmiş, bu vekillerin genellikle genç yaşta oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca Arap mebuslar, tek tek ya da grup olarak mecliste eleştirilerini dile getirirken etnik ya da millî terimler kullanmamışlar, özerklik arzuları ile ilgili bir beyanda bulunmamışlardır. (s.35)

Yazarın bir diğer önemli tespiti ise Arap kökenli seçkinler ve bürokratların Tanzimat hareketinin lider kadrosu içinde yer alamadıkları hususudur. Bu durum onların daha sonra 1877-78 meclisinde hükümeti sert bir dille eleştirmelerine ve eski devlet adamlarına muhalefet etmelerine sebep olmuştur. (s. 27) Kayalı bu bölümde Hristiyan bir bürokrat olan Halil Ganem gibi bazı Arap asıllıların, Jön Türk hareketi içinde önemli mevkilere gelebilmelerine karşın ayrı bir fraksiyon (bölüntü) oluşturamadıkları vurgulanmaktadır. (s. 60).

Eserin ikinci bölümü "İkinci Meşrutiyet Deneyi (1908-1909)" başlığıyla altı altı kısımdan oluşmaktadır. (s.63-94) Bu bölümün temasını 23 Temmuz 1908 tarihinde Kânûn-ı Esâsî'nin yeniden ilân edilmesiyle Payitaht'a ve Arap vilayetlerine getirdiği yenilikler oluşturmaktadır. İkinci Meşrutiyet'in ilânı Araplar, Rumlar, Ermeniler gibi birçok etnik grup tarafından coşkuyla karşılanmış ve devrimin üzerinden daha bir buçuk yıl geçmeden bir "Arap" muhalefet partisi ortaya çıkmıştır. Yazar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif Arapların sayısının hızla çoğalmaya başladığını belirtmektedir. (s. 63) Yazara göre İTC, uzak Arap vilayetlerini daha sıkı bir şekilde denetlemeye başlamış, bununla beraber güvenilir ve liyakatli personel sıkıntısına düşmüştür. (s. 71) 1908 yılında açılan Birinci Meclis'te Arap mebuslar da yer almıştır. Arap mebusların genel görüşleri imparatorlukta birlik ve bütünlük içinde kalmaktır. Eserin müellifine göre Araplar sadece kendi çıkarlarının sözcülüğünü yapmamıştır. (s. 84) 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909) ise Şam hariç diğer Arap vilayetlerinde önemli bir yansıma bulmamıştır. (s. 86)

"Muhalefet ve Araplar (1910-1911)" başlıklı üçüncü bölümde (s. 95-136) Türkleştirme meselesi ve Arap vilayetlerindeki huzursuzluklar ele alınmaktadır. Eserin müellifine göre, 1910-11 yılları, Osmanlı Devleti'nin dış karışıklıklarından uzak olduğu bir dönemdir. Bundan dolayı yeni meşruti düzenin öngördüğü siyasi süreç bir savaş hali veya dış müdahale olmadan kendi yolunda gidebilmiştir. Bu süreçte İTC güven tazelemiş ve hükümet içindeki etkinliğini hissettirmiştir. Gene aynı dönemde rakip siyasi grupların oluştuğu bildirilmektedir. (s. 113) Bu dönemde Yazar, Osmanlı'nın uzak vilayetlerinde ayaklanmaların arttığını belirtmektedir. Kayalı'nın önemli bir iddiası ise İTC'nin zorlayıcı tavrının Türk-Arap ilişkilerinde huzursuzluk verici bir unsur olduğudur. Bu tavır Arapların siyasallaşmalarına ve -Araplarla Türklerin- etnik ve dilsel açıdan birbirlerinden giderek uzaklaşmalarına neden olmuştur. (s. 102) Araplara karşı ayrımcılık yapıldığına dair önemli

bir kanıt olarak Mecliste bu etnik grubun temsil oranlarının azaltılması gösterilmektedir. (s.101)

Dördüncü bölüm "Adem-i Merkezîyetçi Muhalefet ve Yeni Arap Siyaseti (1912-1913)" başlığı ile kaleme alınmıştır. (s. 137-168) Bu bölümde 1912-1913 yılları arasında Arap vilayetlerindeki ıslahat hareketleri incelenmiştir. Gene İTC ve onun adem-i merkezîyetçi muhalefeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki siyasi çekişme ve "Düvel-i Muazzama'nın"³ Arap bölgelerinde giderek artan çıkar çatışmaları irdelenmiştir. Eserin müellifine göre Balkan coğrafyasındaki toprakların kaybedilmesi çok ırklı ve çok dinli bir imparatorluğun Türk-Arap sentezine dönüşmesine neden olmuştur. İmparatorluk sınırlarının küçülmesiyle birlikte Müslümanlar sayısal bakımdan diğer dinlere göre hâkim duruma gelmiştir. (s.167) Balkanlar'da yapılan savaş nedeniyle ortaya çıkan yüksek vergiler, borçlanmalar ve savaş yükümlülükleri Arap nüfusunu endişelendirmiştir. (s.149) Bu durumun sonucu olarak Arap ıslahatçı gruplar ağırlıklarını koyarak İTC'yi izlediği siyaseti yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır. Buna göre İTC, Arap vilayetlerindeki adem-i merkezîyetçilerin isteklerini yerine getirerek özerklik eğilimlerini söndürecek bir siyaset geliştirme yoluna gitmiştir. 1913 yılının sonuna gelindiğinde ise İttihatçı hükûmet, ideolojisinin temelini İslam'ı koymuştur. Gene İTC ideolojisi ile Osmanlı halifesine bağlılığı ön plana çıkararak Arapların bu fikir etrafında toplanmalarını hedeflemiştir. (s. 159)

"Bir Merkezîleşme Örneği: Jön Türk Yönetimi Altında Hicaz" başlıklı beşinci bölümde (s. 169-202) 1908'de Mekke emiri olarak seçilen ve 1916 yılına kadar da bu vazifede kalan Şerif Hüseyin ile merkezi hükûmet arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Eserin müellifine göre Hicaz'ın ekonomik potansiyel bakımında önemsiz ve dinî nedenlerden dolayı da ayrıcalıklı bir statüde olması, Genç Türklerin burada doğrudan merkezi bir otorite tesis etmek yerine, stratejik ve dinî sebeplerden dolayı kısmi bir denetime gitmelerine neden olmuştur. Bu sebeple Şerif Hüseyin'i, ondan faydalanmak amacıyla desteklediler. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasından sonra ise Hüseyin, güç elde edebilmek için 1916 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı kazan kaldırmıştır. Böylece İngilizler Suriye ve Filistin'i daha kolay bir şekilde işgal etmişlerdir.

"Savaş Yılları (1914-1918)" başlıklı son bölümde (s. 203-240) Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte değişen politikalar ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in İngilizlerin bağımsız Arap devleti vaatlerine inanarak, Arap isyanını başlatması ve bunun sonuçları üzerinde durulmaktadır. Yazara göre Hüseyin'in ayaklanması hem ülke hem de savaşın gidişatı bakımından ciddi sonuçlar doğurmuştur. Ayaklanmanın ortaya çıkaracağı panik ve cephedekilerin moralinin bozulmasından korkan hükûmet, olayların boyutunu küçük göstermeye çalışmıştır. Hicaz dışındaki Arapların çoğunluğu ise ayaklanmaya karşı çıkmasalar bile kararsız kalmışlardır. Cemal Paşa'nın Arap liderlerini hükümetle uzlaşsın/uzlaşmasın hiç bir ayırım gözetmeden idam ettirmesi, Osmanlı ordusundaki Arap subayları radikalleştirmiş ve milliyetçi hedefler güden bir grup olmalarına neden olmuştur. Bu noktada Kayalı'nın şu tespitlerinin üzerinde düşünmek gerekmektedir:

"Pek çoğu (Arap subaylar) Şerif Hüseyin'in tarafına geçmiş ve İngiltere-Şerif ortaklığına büyük destek vermişlerdi. Ancak Arap subaylar hükûmet yanlısı ve bağımsızlık yanlısı olarak bölünmekle kalmamış ... Şerif Hüseyin'in yanında yer alanların bazıları, sonuçta Osmanlı hükûmetinden ayrılma çabalarına katılmak istememişlerdi." (s.230-231)

³ Yabancı yazında "The Great Powers" olarak bahsi geçen XVIII. yüzyıldan, Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen zamanda, İngiltere, Avusturya, Fransa, Rusya ve Prusya'yı tanımlayan terim.

Kayalı'nın çalışmasında, Osmanlı'nın Mondros Ateşkes Antlaşması (30 Ekim 1918) ile teslim olmasının ardından İstanbul'da yeni kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti'nin Arap vilayetleri sorununu, -Arapların milli iradesiyle çözmeye söz vermesinin de etkisiyle- Arapların Türklerle birlikte hareket etme duygularını tekrar gündeme getirdiği, 1919 yılında da Yunanlıların Anadolu'ya çıkmalarından sonra Suriye ve Filistin'deki Arapların gerek işgal korkusuyla gerekse topraklarının parçalanıp Siyonistlere bir "ulusal yurt" olarak bağışlanacağı endişesiyle Türkiye'de başlatılan savunma harekâtının yanında yer almaya karar verdikleri tespitlerden birkaçıdır. Kayalı Türkiye'de değişen politikaların Arap nüfusun yaşadığı topraklar hakkındaki tartışmalarda da kendisini gösterdiğini ve bu bölgelerin geleceği ile ilgili tartışmaları dönemin yöneticilerinin görmezden gelerek, dikkatlerini Anadolu'yu kurtarma konusuna yoğunlaştırdıklarını, bunun da bir "reel politik" olduğunu belirtmektedir.

Yapılan tahlil sonucunda eserin ciddi ve titiz bir çalışma ürünü olduğu görülmektedir. Yazarın, eseri oluştururken bilimsel yöneme sadık kaldığı ve konuyu yalın bir anlatımla okuyucuya aktardığı görülmektedir. Eserin kaynakları özenle seçilmiştir. Osmanlı, elçilik ve diğer arşiv belgeleri birincil kaynak olarak kullanılmıştır. Her kısım sonunda yer alan bölüm sonuçları eserin güçlü yanlarından biridir. Eserde dipnotların kitap sonunda yer alması okumayı zorlaştırmaktadır.